

איסורים וכפייה בשבת

ר' עזרא פרנק

מבוא: הסתירה בין איסורי שבת למנוחת השבת

כולנו למדנו בבית ספר, רובנו למדנו באוניברסיטה, כמעט כולנו עובדים בעבודות כאלה ואחרות. בכל אחת מהמסגרות האלה, וכמעט בכל מסגרת שהיא, הזמן מתחלק לשניים, כשהחלק הראשון והעיקרי מיועד לעיסוק בתכלית שלשמה קיימת המסגרת, ואילו החלק השני הוא ההפסקות המפוזרות בחלק העיקרי. המאפיין המרכזי של ההפסקות בכל המסגרות הוא השחרור והחופש. בזמן העיסוק בתכלית ישנם כללים מגבילים רבים המיועדים לקידום המטרה, ואילו בהפסקות ההגבלות מעטות ביותר.

על בסיס אותו רעיון מתנהלת עוד מסגרת אחת גדולה, המקיפה בתוכה כמעט את כל האנושות, והיא סדר ימי השבוע. ששה ימים העולם פעיל, עובד ולומד, ויום אחד בשבוע יש הפסקה, חופש. כל אחד משוחרר לביתו ולרצונו החופשי, ללא המחויבות המאפיינת את ששת ימי המעשה. אך דווקא אצל אלו שיצרו את המסגרת הזו, יום החופש הזה - השבת - מקבל אפיון שונה לגמרי מהצפוי. יום החופשה השבועי של עם ישראל הוא יום מלא באיסורים והגבלות היורדות עד לפרטי החיים הכי קטנים ולא מתנהל כמו שהיינו משערים שעליו להתנהל.

במאמר זה ננסה ללכת בעקבות תפיסות שונות על מהותה ומטרתה של השבת, על מנת לנסות להבין מה הוא אותו יום חופש. איך נכון ליישם אותו, מה היא הגישה הנפשית הראויה לאותו יום, ובעיקר איך איסורים, הגבלות וכפייה מסתדרים עם מהותו של היום.

א. השבת כיום חופש

השופט מאיר שמגר כותב בפסק דין:

"בקביעת העיקרון של קיום יום מנוחה שבועי והועדתו בשבת חתר המחוקק להגשים... מטרה חברתית, לפיה ראוי לייחד יום מנוחה שבועי לכל אדם כדי שיוכל לנוח בו ממלאכתו, לשהות עם משפחתו או בחברת ידידים ולהתפנות לנופש ולבידור לפי בחירתו והעדפותיו" (בג"ץ 5073/91).

דברים דומים ומפורטים יותר כותב ניצן הורוביץ בהקשר של משחקי קבוצות הכדורגל בשבת:

"אז ככה : לכל עובד מגיע יום חופש בשבוע. זו באמת זכות חברתית מאוד חשובה. קבעו את שבת כיום החופשי מבחינת שבוע העבודה... אפשר, מצדי, לקבוע את יום רביעי או את יום שני כיום שבתון. אין בעיה. אבל הדתיים רוצים את יום שבת. בסדר. אני מכבד את זה וכולנו קיבלנו את זה. אבל שהם יכבדו את העובדה שבשבילי היום הזה לא קדוש, ואני לא מתפלל בו, אלא זה **יום החופש שלי**. ובחופש שלי אני רוצה ללכת לים, ולנסוע לטייל עם המשפחה, ולבקר את דודה שלי בחיפה, ולראות סרט, ולשבת בבית קפה, ולעודד את הקבוצה האהובה שלי בכדורגל. **זו השבת שלי**" (פייסבוק).

יש בהסתכלויות אלו תפיסה פשוטה ואינסטינקטיבית לגבי השבת; יום שעיקר מטרתו היא החופש, הורדת המגבלות, היום בו אני עושה מה שאני רוצה. עיקר מטרתו הוא לאפשר לי לעשות דברים שאין זמן לעשותם בשאר ימות השבוע, ולחילופין להשלים עבודה שלא הספקתי, או ללמוד למבחן שיש לי ביום ראשון, אם זה מה שאני רוצה לעשות עם החופש שלי.

התפיסה הזו מתנגשת חזיתית עם איסורי שבת. כל איסור וכל הגבלה, במיוחד הגבלה המיוחדת ליום הזה, סותרת את מטרתו של היום כיום חופש. נראה שלא נצליח לעשות שלום בין השבת כיום חופש לבין השבת היהודית.

אמנם אפשר לסייג מעט ולקרר בין יום החופש לבין האיסורים שבשבת, כיון שבשני המקורות שהובאו לעיל ראינו התייחסות לפן החברתי של השבת. כלומר יום החופש הזה אינו יום חופש שהאדם לוקח לעצמו על חשבון ימי החופש להם הוא זכאי על פי תנאי העסקה, אלא יום חופש לאומי שמטרתו לייצר שוויון חברתי והענקת אותו החופש גם לאנשים קשיימים. אנשים אלה, לולא יום החופש הלאומי, היו מנוצלים ומועסקים שבעה ימים בשבוע.

גישה זו אפשר לראות בצורה ברורה במאמר דעה של יאיר קורח:

"חוק שעות עבודה ומנוחה, המגדיר את השבת כיום מנוחה לעסקים שאינם "בתי עינוגים", מגן על מה שהיה פעם מובן מאליו - יום מנוחה בשבוע. יום שבו גם ה"חלשים" יוכלו לבלות בחיק משפחתם, משוחררים מעבודה ומאימת המתחרים; יום שבו נהיה כולנו אנשים חופשיים" (דה מרקר).

אמנם נסייג פעם נוספת, ונאמר שגישה זו מאפשרת הגבלות בתחום החברתי בלבד, ביחסים בין אנשים בדגש על העסקה, כך שכל הגבלה בתחומו של האדם הפרטי לא תעלה יפה עם התפיסה הרואה בשבת יום חופש חברתי.

ב. השבת החברתית

האם זמן המנוחה שהזכרנו בפתיחה הוא בעל משמעות שלילית בלבד, כלומר המנוחה היא הימנעות מעבודה, או שזמן זה גם בעל משמעות חיובית, כלומר, עיסוק בדבר בעל ערך בפני עצמו?

במאמר שפורסם בארכיון החגים הקיבוצי, הוגדרה השבת כך :

"אם ננקה מרעיון השבת את כל מה שהלבישו עליו מאז היווצרו, נמצא שהשבת היא בראש ובראשונה רעיון חברתי. היא נוצרה כדי ליצור סדר חברתי, לפיו לכל אדם באשר הוא יש זמן שבועי מוגדר לענייני רוח וחברה. לקרוא, לטייל, להיפגש עם חברים, להשקיע בקהילה שהוא חי בה. זה כל הרעיון. אלו פעולות שניתן לעשות באופן דתי-הלכתי או באופן חילוני. השבת נועדה לשמור עלינו כבני אדם, כקהילות, שלא נשכח מה חשוב בחיים" (ערן ירקוני, מכון שיטים).

במאמר זה מוגדר יום המנוחה לא רק כיום הפסקת עבודה, אלא כיום בעל משמעות העומדת בפני עצמה; אם אדם יפסיק לעבוד ולא יעשה שום דבר מעבר לכך, הוא מפספס את משמעותו ומטרתו של היום. גישה זו מביאה אותנו לשאול, האם אנחנו יכולים לקרא לדבר כזה "מנוחה"? למשל, סטודנט הלומד באוניברסיטה בצורה רציפה ללא הפסקות, כך שרוב הליו"ז שלו מורכב משיעורי מתמטיקה, כשמדי פעם מתקיים שיעור פיזיקה, האם שיעור הפיזיקה מהווה "מנוחה"? אם לא, מדוע שבת חברתית יכולה להיות מוגדרת יום המנוחה?

אעפ"כ, נראה לומר שהמנוחה אינה שלילית בלבד, אלא מטרתה היא עיסוק בדבר חשוב (אולי אפילו כזה הנצרך לעבודה עצמה) אך אין אפשרות לעסוק בו בזמן העבודה. נדגים זאת כך: אדם המפעיל את השרירים שלו, מרים, מזיז וכדומה, זקוק למנוחה בשביל לחזק את השרירים. מנוחתו אינה רק הפסקת המאמץ, אלא בניה מחודשת של השריר.

על פי התפיסה החברתית, הערך שבחיים החברתיים וביחסנו אחד לשני בתור חלקים מקבוצה שלמה, לא יכול לקבל ביטוי בחיי היומיום. מנוחת השבת נועדה "שלא נשכח מה חשוב בחיים" (וכמדומה שהחיים החברתיים חשובים מהעבודה היומיומית).

תפיסת השבת כיום חופש בה עסקנו בפרק הקודם, מתאימה להבנה זו, אלא שעל פיה הערך הוא אישיותו של האדם, שבעת עיסוקו בענייני העולם הזה שוכח את עצמו, ולכן זקוק ליום מנוחה בו יוכל לתת ביטוי לאישיותו. נמצא שגם לתפיסה זו יום המנוחה אינו יום של שלילה בלבד, אלא יצירת מרחב ומתן ביטוי לערך חיובי.

האם גישת השבת החברתית יכולה לעלות בקנה אחד עם איסורים או כפיה? לשם כך נביא קטע נוסף מתוך המאמר שהובא לעיל:

"אפשר להמשיך את השבת לחגורת בטיחות ששומרת עלינו שלא נפגע. אנסה להסביר, השבת הומצאה ע"י יהודים לפני אלפי שנים, אל מול עולם של עבדות, כדי להגן על העבד. לראשונה בהיסטוריה האנושית חוק סוציאלי שקצת מצמצם את הניצול. זיק של אנושיות. ומטעמים דומים היא רלוונטית גם היום. מי צריך בימינו חגורת בטיחות כזו שתשמור עליו שלא יוותר על זמן עם המשפחה, על טיול או מפגש חברי? אותו אחד שלא הספיק במהלך השבוע ללכת לסופר, ולכן הוא מגיע לקניות בשבת בבוקר על חשבון הזמן החברתי שלו. אני מכיר את התחושה, גם אני, כמו שאמרת, לעיתים חוטא בסופר של שבת בבוקר. בכל זאת עבדתי כל השבוע ולמי יש זמן. אז מוסיפים לשבוע עוד כמה שעות על חשבון שבת בבוקר. אף אחד לא מת מזה. אבל אם היה סגור? באמת הייתי נשאר לרעוב בחושך? או שאולי הייתי מרוויח בוקר באופי אחר עם החברים שלי? חגורת בטיחות..."

אם כן, ישנה הצדקה לאיסורים שיביאו את האדם לידי התכלית החברתית לשמה נוצרה השבת.

ג. שני סוגי מנוחה

לפני שניגש לניסיון להבין מה היא המנוחה שדורשת התורה, ננסה להעמיק במשמעות ה"הפסקה"; מהו היחס התכליתי בין חוסר־פעילות לפעילות? בתור התחלה נבחן שתי אפשרויות עיקריות, המובאות בדבריו של הרב שלמה יוסף זיון:

"שתי מנוחות הן: מנוחה מעייפות ומנוחת גמר. הראשונה באה להחליף כח בשביל שאפשר יהיה לו להאדם להמשיך הלאה בעבודתו. אדם עמל ויגע זמן מסויים והוא מתעייף, וכשלא ינוח באמצע לא יוכל לעבוד הלאה, ולכן באה המנוחה. השניה באה אחרי שהאדם כבר גמר את כל מלאכתו, וכבר השיג, את המטרה שהציב לו בעבודתו - הקמת בנין למשל, או יצירת איזה דבר שהוא במעשי ידיו - ואז הוא נח ומסתכל בפרי עבודתו בשלוות הנפש, מסתכל ונהנה" (לתורה ולמועדים, כי תשא).

לדברי הרב זיון, לא הרי מנוחה באמצע העבודה, על מנת לחדש את הכח בשביל ההמשך כהרי מנוחה בסוף העבודה, שהיא עצמה מטרה (אמנם גם מנוחה זו יכולה להימצא בין עבודה לעבודה, וגם לבא כפועל יוצא מהעבודה שלפניה). ננסה להסביר זאת טוב יותר בעזרת הגישות בהן עסקנו בפרקים הקודמים:

גישת השבת כיום חופש, מתעלמת מהשבוע שיבוא לאחר מכן, ומהעבודה בכלל, משום שמטרתה היא מתן ביטוי לאישיות של האדם. זוהי "מנוחת גמר" שלא באה "לשרת" את העבודה.

אמנם, אם מטרת החיים היא לפעול ולקדם את העולם ולשם כך אנו זקוקים לאישיות בריאה, יום חופש המחזק את אישיות האדם נועד לאפשר לו לחזור לעבודתו ביעילות רבה יותר.

גישת השבת החברתית גם היא מתעלמת מהעבודה ומטרתה היא מתן אפשרות לחיים חברתיים.

מהי אם כן השבת? תכלית העומדת בפני עצמה, או שמא ימי המעשה הם התכלית ואילו השבת "מייצרת כח" להמשך העשייה ואולי שני הדברים גם יחד?

ד. מילות המנוחה בתורה

כדי להבין לאילו מן המנוחות מתכוונת התורה, נבחן תחילה את המילים בהם מתארת התורה את השבת:

"ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נתן לכם ביום הששי לחם יומים שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שמות טז, כט).

"כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי על כן ברח ה' את יום השבת ויקדשהו" (כ, יא).

"ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר" (כג, יב).

"ביני ובין בני ישראל אות הוא לעלם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש" (לא, יז).

"ששת ימים תעבד וביום השביעי תשבת בקציר ובקציר תשבת" (לד, כא).

"ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמורך וכל בהמתך וגרד אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך קמוד" (דברים ה, יד).

מלבד הפסוק הראשון שלא משתמש במילה שמשמעותה חופש או מנוחה (אך מ"מ מצווה על תוכן מנוחת השבת), שאר הפסוקים משתמשים בפעולות הבאות: מנוחה, נופש, שביתה. כמדומה שאלו כל הפסוקים המשתמשים בשניים הראשונים, ואילו פועל השביתה מצוי במקראות רבים נוספים ובעצם הוא מונח בשמה - שבת. נראה לומר שפעולת השביתה היא בעלת המשמעות הרבה ביותר בבואנו לבחון את אופי מנוחת השבת.

הנופש בפסוקים אלה, אינו מוזכר ביחס אל היהודים שומרי השבת אלא ביחס ל"בן אמתך והגר" וכן ביחס לאלוקים¹. המנוחה, באופן דומה, לא כתובה באופן ישיר בתור מטרה של שומרי השבת אלא ביחס לאלוקים ולמשק הבית ("למען ינוח שורך וחמרך", "למען ינוח עבדך ואמתך"), כאשר על שומר השבת עצמו היא מוזכרת באופן עקיף בלבד; "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך".

הפעולה העיקרית המנחה היא השביתה ועל כן מן הראוי שנרחיב בהתבוננות בשורש שב"ת מבחינה אטימולוגית.

ה. שביתה, ניתוק מהמלאכה

בשני מקומות מציג ר' שמשון רפאל הירש, שעסק רבות בחקר הלשון העברית, את הפירוש לשביתה, תוך התייחסות לשאלת היחס בין זמן המנוחה וזמן העבודה:

"שביתה אינה זהה עם מנוחה. השובת אינו נמנע מעשות מלאכה, אלא הוא מפסיק עבודה ונכלא מהמשיך בה... השובת עומד ומפסיק עבודה כדי שאדם או חפץ יעמוד במצב הראוי לו" (בראשית ב, ב).

"האדם השובת מסיר את ידו מן הדברים שעד כה טיפל בהם ושינה צורתם. לגביו הם כבר השיגו את הצורה והמעמד הראוי להם. ככל שהדברים כשלעצמם רחוקים עדיין משלמות, הרי ביחס לתקופת השביתה כבר כילה מלאכתו בהם" (שמות טז, ג).

אם כן, הוראת השביתה היא לא למען המשך העבודה, אלא מתוך סיום העבודה שלפניה. שביתה היא מנוחה המתעלמת כליל מהעבודה, הן ביחס לזו שכבר נעשתה, והן ביחס לזו הצריכה עוד להיעשות.

דברים דומים כותב הגר"א בפירושו על הפסוק "ויכל אלוקים... וישבות...":

"ההבדל בין כילוי לשביתה הוא, כי שביתה מונח להורות על העדר המלאכה והפסק באמצע מלאכתו. וכילוי נאמר על גמר מלאכה הוא רגע אחר גמר המעשה... אלו נאמר ויכל הייתי אומר שכלה את מלאכת הנזכרים ואח"כ התחיל מלאכה אחרת לכן נאמר וישבות המונח על העדר והפסק באמצע המלאכה. לכך לדורות נצטוינו כאשר יגיע שבת לפסוק באמצע ושלא לחשוב על מלאכת חול איך לעשות עוד" (בראשית, ב, ב)

¹ כך מפרשים רש"י ורמב"ן ועוד, אך יש מפרשים כדעת הכתב והקבלה הכותב: "ול"י כי שבת וינפש אינו מוסב על הבורא ית' כ"א על מעשה הבריאה", וכ"כ העמק דבר.

כלומר, התורה רצתה להדגיש את ההפסקה בתור מטרה לעצמה, שאינה נובעת מסיום המלאכה. לכן לאחר שכתבה התורה "ויכל" הוסיפה "וישבות". פועל השביתה מורה על הפסקה לשם הפסקה. כתוצאה מכך מגיע הגר"א למסקנה שגם מחשבה על העבודה אינה מתאימה בזמן השביתה, כמבואר במכילתא:

"ששת ימים תעבוד...", וכי אפשר לו לאדם לעשות מלאכתו בששת ימים?² אלא שבות כאלו מלאכתך עשויה. דבר אחר, שבות ממחשבת עבודה" (שמות כ, ח).

כדי לקרב את הרעיון להבנתנו, נתבונן במכונה בימינו "שביתה"; מונח זה משמש לתיאור עובדים שהחליטו להפסיק את עבודתם, ומתעלמים ממנה כליל. הם אינם נחים כדי לאגור כח למען המשך העבודה, וביצועה כלל אינו מעניין אותם.

השורש שב"ת מורה להתעלם ממלאכתנו, ואם כן יש לשבת מטרה בפני עצמה. נשאלת כעת אם כן השאלה מה היא אותה המטרה לשמה אנו שובתים?

1. מנוחה המתייחסת למלאכה

המפגש הראשון של עם ישראל עם השבת מתואר במדרש:

"דָּבַר אַחֲרַי, וַיֵּרָא בְּסִבְלֹתָם, רָאָה (משה) שְׂאֵין לָהֶם מְנוּחָה, הִלְךְ וְאָמַר לְפָרְעָה מִי שָׂיֵשׁ לוֹ עֶבֶד אִם אֵינוֹ נָח יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוֹעַ הוּא מֵת, וְאֵלוֹ עֶבְדֶּיךָ אִם אֵין אֶתָּה מְנִיחַ לָהֶם יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוֹעַ הֵם מֵתִים. אָמַר לוֹ לֵךְ וַעֲשֵׂה לָהֶם כְּמוֹ שְׂתֵאמֶר, הִלְךְ מִשָּׁה וְתִקֵּן לָהֶם אֶת יוֹם הַשְּׁבִיט לְנוּחַ" (שמות רבה, א כח).

על פי המדרש, תיקן משה רבנו לישראל את השבת במצרים בשביל עבודה טובה יותר בשאר הימים.

המקור הזה כמובן אינו הוכחה מספקת למטרת השבת משום שבאותה עת טרם ניתנה השבת מאת האלוקים ואין זו אלא הסתכלות מעשית המתאימה למצבם של ישראל באותו זמן, כאשר הם שקועים בתוך עולם המעשה, כמו גם למטרותיו של פרעה שהסכים לבקשה בגלל שהרווח שבצידה, אך משיצאו ישראל ממצרים, יתעלו להשקפה רוחנית ויקבלו את השבת בתור ציווי אלוקי בצביון אחר. התייחסות לכך נמצאת ב"שער הפסוקים":

"והנה שתי בחי' יש בענין שבת, האחת היא לשמור את השבת בכל פרטיו, לקיים מצותנו יתברך שצונו, ולא לפנייה אחרת. השנית, לשבות אדם ממלאכה בשבת, כי בזה יש ג"כ הנאה אל האדם, שנח ושבת ממלאכה. וכבר ידעת מ"ש חז"ל על ישמח

² המשך הפסוק הוא "ועשית כל מלאכתך".

משה במתנת חלקו, כי משה שאל לפרעה, שיתן לישראל יום אחד בשבוע, שינוחו בו ממלאכת הלבינים, כדי שיהיה להם כח לעשות מלאכה יתירה בששה ימים אחרים. והודה לו פרעה, ונתן לו את יום השבת. וזהו ירצה בפסוק, באמרו ואתה דבר אל בני ישראל, ירצה, כי אתה אשר שאלת מפרעה, לתת להם יום אחד של מנוחה, והוא יום השבת, אתה בעצמך חזור עתה, ודבר לבני ישראל, שלא יקיימו עתה מצות השבת לתועלת עצמם, אלא להיותם שבתותי שלי, כי אני הוא הגוזר עליהם מצוה זאת, ולא תהיה כונתם רק לשמי, ולא לתועלתם. וזה מיעט במלת א"ך, כי לא ישמרוהו אלא לסבת היותם שבתותי שלי, לדעת כי אני ה' מקדשם, ולא לתועלת הנאתם" (שער הפסוקים לר' חיים ויטאל).

לעיל ראינו את דברי הרב זוין בעניין מנוחה שאינה למען המשך העבודה, מהם עולה שמחשבתו של אדם צריכה להיות פנויה בשבת מהמוטל עליו לעשות. בהמשך דבריו מחדד הרב זוין במה עליה לעסוק:

"ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך" - "כשתבוא שבת יהא בעיניך כאילו כל מלאכתך עשויה". כלומר, אתה צריך לתאר לעצמך ביום השבת כאילו כל מלאכתך כבר נגמרה, וכבר אין לך מה לעשות, והמנוחה שלך היא לא הפסקה באמצע העבודה, בשביל שתוכל לעבוד מחר שוב, אלא מנוחת גמר" (לתורה ולמועדים, כי תשא).

אם כן, מחשבתו של האדם יכולה להיות עסוקה באשר עשה, ונראה שהיא אפילו צריכה לעסוק בכך, כדי להביא לידי השלמה (מחשבתית ורעיונית) את העבודה שנעשתה בימות השבוע.

את אותה גישה אנו מוצאים במספר מפרשים העוסקים ב"שבת בראשית" בעיקר סביב דברי המדרש:

"רַבִּי שְׂאֵלִיָּה לְרַבִּי יִשְׁמַעֵאל בְּרַבִּי יוֹסִי, אָמַר לִיָּה שְׁמַעְתָּ מֵאֲבִיךָ מִהוּ וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, אֶתְמַהָּא (פירוש: למה כתוב שהוא סיים ביום השביעי, הרי ביום השביעי הוא כבר הפסיק להתעסק בבריאה, כלומר הוא סיים כבר בשישי)... גְּנִיבָא וְרַבְּנָן, גְּנִיבָא אָמַר מְשַׁל לְמַלְךְ שְׁעָשָׂה לוֹ חֲפָה, וְצִיּוּרָה וְכִיּוּרָה, וְמָה הִיָּתָה חֲסָרָה, כְּלָה שְׁתַּכְּנַס לְתוֹכָהּ. כֶּךָ מָה הִיָּה הָעוֹלָם חֲסָר, שְׁבַת. רַבְּנָן אָמְרִי מְשַׁל לְמַלְךְ שְׁעָשׂוּ לוֹ טַבְעַת, מָה הִיָּתָה חֲסָרָה, חוֹתָם. כֶּךָ מָה הִיָּה הָעוֹלָם חֲסָר, שְׁבַת" (בר"ר י, ט).

רש"י מביע את אותו רעיון במילים אחרות:

"מה היה העולם חסר? מנוחה. באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה" (בראשית, ב, ב).

המדרש מתייחס לחוסר הקיים בעולם ללא השבת, כשהשבת באה וממלאה את אותו חוסר, ואולי אף יותר מכך, שהרי המשלים המובאים במדרש מתארים חוסר של הדבר המרכזי בשבילו נברא הכל. כדי להבין טוב יותר מה מהותי ומרכזי כל כך במנוחה נביא מדברי האלשיך (שם):

”אמנם הנה אין ספק כי כל דבר גשמי מבלי בחינת רוחניות באיכותו. יפסד ולא יתקיים כמקרה אנוש כי ימות. שהעדר רוחניות נפשו ממנו יפסידנו והנה כל מה שברא הוא ית' למה שהכל גשמי. לא יתקיים ולא ינוח כ”א ילך ויפסיד יום יום... והנה כאשר ברא אלהים את הארץ. למה שהיתה חומרית כגוף בלי נשמה. היתה מעותדת להיות הולכת ונפסדת ולא תנוח בקיומה. ומי הקנה בה נפש ושפע להתקיים הוא השבת. כי בו הושפע בה שפע להתקיים ולנוח מלהיותה הולכת ונפסדת. וזה יאמר העולם חסר מנוחה. בא שבת והשפיע שפע קדושה בכל מה שנברא והיה השפע הוא לעולם. כנפש בגוף האדם. וז”א שבת וינפש כי שבת והקנה נפש לעולם לקיומו. וזהו בא שבת באת מנוחה. כי בלעדי זה לא היתה מנוחה והעמדה לעולם”.

בדומה לכך כתב גם אור החיים:

”ונראה שיכוין הכתוב לומר על דרך אומרים ז”ל כי העולם היה רופף ורועד עד שבאה שבת ונתקיים העולם ונתייחד. והכוונה הוא כי ביום שבת ברא ה' נפש העולם והוא סוד אומרו וביום השביעי שבת וינפש... שנתכוון לומר כיון ששבת פירוש בא שבת וינפש פירוש נשפע שפע החיוני בכל הנבראים כי קודם השבת לא היה נפש לכל הנבראים... והוא שאמר הכתוב ויכל אלהים וגו', פירוש שכלה ה' באמצעות יום השביעי מלאכתו... ולמה שפירשתי בפסוק ויכלו שהוא לשון תשוקה וחשק יכול להתפרש גם כן אומרו ויכל אלהים וגו' על דרך אומרו (איוב יד, טו) ”למעשה ידיך תכסוף” וכתוב (דברים י, טו) ”רק באבותיך חשק” כי האדון חשק וחפץ בעולמו וזה היה באמצעות יום השביעי שנתקיים העולם כדרך שפירשנו חשק ה' ונתרצה בבריותיו”.

נבאר דברים אלו ע”פ המהר”ל³: כל חפץ עשוי מחלקי חומר, ומה שהופך אותם לחפץ הוא הצורה. הצורה אינה מוסיפה שום דבר חומרי אך הופכת את החומר למה שהוא. הדבר בולט יותר בגוף החי, בו חלקי החומר, אינם עומדים לעצמם, וגם כאשר הם מחוברים אחד לשני הם חסרי משמעות ללא חיים. ללא נפש ההופכת אותם למה שהם ונותנת להם קיום. כך היה העולם בנוי מבחינה מעשית, אך חסר נפש. באה שבת ונתנה לעולם את הנפש. את צורתו וחיו.

³ תפארת ישראל פרק מ.

בנוסף לכך, החומר לא מסוגל להחזיק את עצמו; הוא כפוף לחוקי האנטרופיה השואפים להחזיר אותו לאיסדר. כל חומר העומד ללא נפש, בחלוף הזמן יתקלקל ויאבד. לכן המנוחה, שמשמעותה הישארות הדבר כפי שהוא, ללא התקדמות וללא נסיגה, היא המראה את שלמותו.

הנפש משלימה את החומר ונותנת לו צורה והשלמות הזו מתבטאת באפשרות למנוחה. עולם שיש בו מנוחה הוא עולם שיש בו נפש; "כי בו הושפע בה שפע להתקיים ולנוח מלהיותה הולכת ונפסדת... שבת וינפש כי שבת והקנה נפש לעולם לקיומו. וזהו בא שבת באת מנוחה"⁴ (אלשיך, לעיל). הנפש והמנוחה הולכות יחד.

השבת יוצקת תוכן ומשמעות לתוך העולם שנברא בששת הימים שקדמו לה.

הרב זוין התבסס על הפסוק "ועשית כל מלאכתך", כדי לטעון שהשבת נובעת מסיום ימי המעשה, אך נראה לי שאין כוונתו לחלוק על מפרשי הפסוק שהבינו שכוונתו היא לשבות כאילו אין לנו מלאכה כלל באופן המנותק מימי המעשה, אלא להדגיש שהמנוחה אינה למען המשך העבודה, בדומה למפרשים האחרים.

עד כאן עסקנו בשביתתו של הקב"ה בבריאת העולם. האם הדברים אמורים גם לגבי שביתת האדם? ממשיך אור החיים ומבאר:

"אכן מצינו כי הקדוש ברוך הוא גילה הדבר במה שאמר בעשרת הדברות כי ששת ימים עשה ה' את השמים וגו' הרי גילה כי בשעת הבריאה לא ברא ה' כח בעולם זולת לעמוד ששת ימים⁵... וברא יום אחד הוא ידוע לה' ובו ביום חוזר ה' ומשפיע נפש לעולם שיעור המקיים עוד ששת ימים וכן על זה הדרך... ולפי פירושינו זה מצאנו נחת רוח במאמר אחד שאמרו ז"ל (שבת קיט): כל המקדש וכו' ואומר ויכלו וגו' כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית... ולזה כל המקדש את השבת וכו' פירוש מקיים ושומר קדושתו באמצעות זה ישנו לשבת ומאמצעותו מתקיים העולם. הראת לדעת כי הוא המקיים העולם ואין לך שותף גדול מזה כדין וכהלכה".

אור החיים לא מדבר על השלמת המלאכה של הימים שעברו, אלא על הכנסת נפש לימי השבוע הבא. האדם המקדש את השבת מכניס בכך נפש לעולם שתקיים אותו בימים הבאים. העולם ממש תלוי בכך.

⁴ נראה שהלשון מדויקת, שהרי המנוחה היא רק תוצאה של הנפש, ובעולם בעל נפש יש אפשרות למנוחה. לכן הלשון "באת שבת באת מנוחה" מורה על כך שהמנוחה אינה פעולה ישירה אלא תוצאה מכך שיש נפש ועיין לקמן פרק י.

⁵ דבר חומרי הנמצא בתהליכי בניה עומד מכח המתעסק בו, והמבחן לעמידותו ושלמותו של אותו דבר יתחיל כשבנייתו תפסק. לכן אור החיים כותב שהיה בעולם כח לעמוד ששת ימים שזהו הזמן בו הוא עמד בכוחו הישיר של האלוקים המתעסק בו, אך מהיום השביעי יש צורך בנפש שתחזיק אותו מכאן והלאה.

המתואר בגמרא עליה מתבסס אור החיים כאן, הוא אדם המקדש את השבת ואומר "ויכולו". אם כך אין זה נוגע לחוסר המעש, אלא לקידוש האקטיבי ולכן נותרנו ללא הקשר בין מנוחת השבת לימי החול.

ז. מטרת השביתה

בשלושת הפרקים האחרונים עסקנו בשאלת היחס בין מטרת השבת לבין מטרת ימי החול. המסקנה היא שהשבת שאנו מצווים עליה מנותקת מימי החול, כלומר יש לה תכלית בפני עצמה.

עיקר השבת הוא השביתה ומשמעותה היא ניתוק ממלאכה. ממילא, לשבת יש מטרה עצמית להביא לידי ביטוי דבר שלא בא לידי ביטוי בימות החול.

כדי להבין מהו, נחזור לרש"י הירש:

"האדם השובת מסיר את ידו מן הדברים שעד כה טיפל הם ושינה צורתם. לגביו הם כבר השיגו את הצורה והמעמד הראוי להם. ככל שהדברים כשלעצמם רחוקים עדיין משלמות, הרי ביחס לתקופת השביתה כבר כילה מלאכתו בהם... **קרא אותו ה' אליו** והלך לעולמו בעיצומה של מלאכה שטרם הושלמה, הרי הוא גמר את מלאכתו" (שמות טז כג).

כלומר, בשבת הקב"ה קורא לאדם אליו.

המלבי"ם מרחיב ומסביר שבשבת ישנה מציאות שונה לחלוטין מזו של שאר ימות השבוע:

"ידוע שה' מנהיג את עולמו בשני מיני הנהגות. א) הנהגה טבעיית הקבועה תמיד לפי מה שהטביע בששת ימי בראשית. שעולם כמנהגו נוהג עפ"י החוקים הקבועים ואין להם שום קשר עם מעשה בני אדם ועם השכר והעונש. ב) **הנהגה השגחיית. שאז יבטל סדרי הטבע וינהיג לפי המעשים ולפי השכר והעונש... שזה נעשה ביום השבת שבו הוסד הנהגה השגחיית** ובו נעשה הדד והפקק אשר ישבית מלאכת הטבע וסבובה במערכת. ולכן ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה. שביום השביעי כלה המלאכה גם מצד הפועל וכוונתו. ומפרש במה כלה ביום השביעי שזה ע"י כי שבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. שאז נברא הפקק והדד שישבית מלאכת הטבע וינהיג מלאכת ההשגחה המודדת השפע לפי המעשה, וע"י שבשבת יסד הנהגה השגחיית שבו ישבית הנהגה הטבעית, ע"כ בו ביום נשלמה המלאכה מצד הפועל. וזה שהמליצו חז"ל במה שאמרו מה היה העולם חסר מנוחה בא שבת בא מנוחה. ר"ל שהיה חסר הפקק הזה שבו יעמיד את

המכונה הגדולה וסבוב המערכת וינוחו ממהלכם כי ינהיג הנהגה אלהית נסיית השגחיית שאז תנוח הטבע מפעולתה וזה נעשה בשבת" (בראשית ב, א).

כלומר, יש לשבת תכלית משלה; הופעה אלוקית נפרדת ומיוחדת. על הופעה זו עמד גם ה"שפת אמת":

"במדרש ויכלו הגו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי כו'. דקשה מה שכתב ויכל ביום השביעי הא כתיב כי בו שבת. ופירש"י ז"ל מה היה העולם חסר מנוחה כו' ע"ש. וביאור הענין כי באמת בשבת לא היה שום בריאה רק שביתה. **ושביתה זו היא קיום כל הברואים**, דכתיב והחיות רצוא ושוב, פירוש **שכל מקבל צריך להיות בטל אל הנותן וכפי דביקות שיש לו להמשפיע כמו כן קבלתו מתקיימת**, ולכן בשבת שנתעלו כל הנבראים לשורשם שע"י המנוחה נתברר שיש עליהם אדון מושל שברצותו מרחיב וברצותו מקצר זה עצמו הוא גמר הבריאה ותיקונו כמשל הטבעת שהיה חסר חותם" (בראשית, תרל"ו).

נמצא א"כ שהננו שובתים ממלאכת חול כדי להתחבר אל האלוקים. "מטרת השביתה" אותה חיפשנו היא חיבור לצד הרוחני שבנו.

אמנם, במלבי"ם ובשפת אמת ישנה נקודה נוספת, והיא שהניתוק מהחומר הוא זה שמברך, מחיה ומאפשר את קיום החומר. כשאדם עוסק בעולם החומרי הוא תולה את מבטחו והצלחתו בעבודה החומרית, ואילו כאשר הוא עוזב את החומר לגמרי ליום בשבוע הוא מבטא בכך שלא החומר הוא המרכזי והשולט אלא הרוח. הוא מתנתק מהחומר, ובכך מותיר מקום לרוח להעניק חיים ומשמעות לחומר.

ח. איסורי השבת

ע"פ דברינו עד כה, מה מקומם של איסורים והגבלות ביום של מנוחה? התשובה לכך תלויה במטרתו של יום המנוחה, יום השבת. אם מטרת השבת היא חיים חברתיים, מאד טבעי להטיל איסורים על מעשים שאינם חברתיים. החברה היא ערך חשוב שלא מקבל את הביטוי הראוי לו בימי החול, ועל מנת שתתקיים החברה טבעי שנאסור פעילות שאינה חברתית, כי אם לא כן איבדה השבת את מטרתה.

לעומת זאת, אם נראה את יום השבת כיום חופש פרטי, כמעט ואין מקום לאיסורים. האיסורים היחידים ההגיוניים הם אלה המונעים ממני להצר את צעדיו של השני, שהרי גם לו יש יום חופש בו הוא צריך להיות פנוי מכל הגבלה חיצונית.

על פי ביאורינו, מטרת השבת היא התעסקות ברוח. אך טבעי הוא שביום שזו מטרתו יהיו איסורים שיימנעו עיסוק בדברים חומריים.

אם נרחיב את הדברים, יש המסתכלים על העולם כמאבק בין האדם לבין החברה שסביבו, ובשבילם השבת היא הזמן בו החברה מרפה מהאדם. זו היא גישת "שבת כיום חופשי". לעומתם, יש המסתכלים על העולם כמאבק בין החלק האלוקי שבאדם לבין החלק החומרי, ולהסתכלות זו השבת היא הזמן בו מרפים ע"י ניתוק מהחומר, ומשאירים מקום לחלק האלוקי. זו גישת התורה.

ט. מנוחה, בכפיה דווקא

כשמגיע היום שבו צריך לתת מקום לנפש ולרוח, ישנם איסורים המגבילים אותנו על כל צעד שעל. יש משהו חיצוני המצר את צעדינו, ולפעמים המנוחה בתור תנועת נפש, נפגעת.

לכן חשוב להסביר, שאנו נעזרים בסיוע חיצוני על מנת לדרבן להתנהגות רצויה; למשל, אדם רוצה לעשות דיאטה ונעזר בלחץ חברתי; הפחד מהבושה והרצון לכבוד מהחברה מדרבנים אותו כנגד יצר האכילה. גם אדם היודע שחשוב לשים חגורה ולנהוג במהירות סבירה זקוק לעזר של פחד מקנס על מנת לשמור על כך בפועל. כך גם כשאדם צריך ורוצה זמן לנפש, כדי למנוע התפתות לעיסוק בדברים אחרים הוא צריך סיוע חיצוני הבא לידי ביטוי באיסורים ועונשים.

אך ב"מנוחה" נראה שיש דבר גדול ומדויק יותר; אם אדם החליט מעצמו שהיום הוא ביום חופש והוא לא מתעסק בעבודה, הרי הוא נמצא במנוחה מכח רצונו בלבד, והוא יכול להחליט באיזה שלב שירצה לבטל את המנוחה. מתוך כך נוצר מצב שבמעשי האדם הוא אכן לא מתעסק בענייני העבודה אך הראש שלו עלול לעסוק רבות בשאלה האם הוא יכול להרשות לעצמו את החופש; הוא נזכר במשהו קטן ואולי הוא יעשה רק אותו? אולי פתאום יזדקקו לו במקום עבודתו? גם אם המסקנה תהיה "לא" - כלומר, הידיים לא עשו כל מעשה - הראש לא נמצא במנוחה.

בניגוד לכך, אדם שהוכרח להיות במנוחה ואין לו בחירה בכך, מעבר לכך שהידיים שלו לא יעסקו במלאכה, גם הראש שלו יהיה פנוי; המנוחה לא באה ברצונו ולכן היא גם לא תלך ברצונו. אין לו למה לחשוב על מלאכה ועבודה. הן מחוץ לתחום ביום זה, ואינן בשליטתו. נמצא שהאיסורים הרבים הם המאפשרים מנוחה⁶.

⁶ גישה זו מבוססת על בגרות נפשית, שהרי האדם עלול להצטער על מה שנמנע ממנו לעשות, ורק בעזרת בגרות והבנה האיסורים יביאו למנוחה (בדומה ל"אהבתי את אדוני..."), העבד מעדיף חיים בראש קטן כשאינו צריך לקבל החלטות, בלי סמכות ובלי אחריות, ומה שמתאים לו לכל החיים נכון לשאר האנשים במקרים מסיימים).

י. שבת מנוחה

"וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה אֶתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׁוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל בְּהֵמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כָּמוֹךָ" (דברים ה, יד).

ראינו שבמרבית הפסוקים מופיעה השביתה ואילו המנוחה מוזכרת רק באופן עקיף. מדוע? אפשר להסביר זאת על פי דברי הרב קוק:

"מנוחה וקדושה. סמוכות הן זו לזו. יום השבת, שכתובה בו מנוחה, גם קדושה אמורה בו. ענין הקדושה הוא באדם, שהוא מתעלה כ"כ עד שאינו צריך לשום עמל להתגבר על יצרו, כי-אם ממילא ע"י רבוי ההרגל במעשים טובים ובלמוד, הוא הולך בדרך טובה ורצויה, ודרך ד' הטובה קבועה היא בלבו יותר מכל חמדה חושית. ואז ממילא איננו משועבד כבר לרכוש לו ציורים נפשיים חדשים ע"י עבודת רבוי עמל, שהיא כעול נחשבת למי שאינו הולמתו כראוי, כי-אם מאליו הוא הולך וחושב דרכי האמת, והעולה על לבבו יהי הכל לדרך הטוב והישר. אבל אי-אפשר לבא למדה זו כי-אם כשכבר השלים את חק העמל במלואו, וטרח הרבה בערב שבת, שרק אז יש לו מה יאכל בשבת. ואפשר, שהאדם יהי בבית אחת מחובר אל המנוחה וגם רחוק ממנה, שלענין קניית מעלות יותר רמות יהי צריך עדיין עמל ועבודה, ולענין מה שהוא עומד בו כבר בא למדת מנוחה וקדושה"⁷ (עולת ראייה ב', מנחה לשבת).

הרב קוק אומר שהמנוחה היא תוצאה של הקדושה. אדם עמל ומקדש את עצמו, וכשהוא מגיע לדרגה של קדושה נגמרת ההתמודדות ולכן הוא במנוחה. המנוחה הינה תוצאה של ההתקדשות, ולכן היא לא יכולה לבא בציווי ישיר. הנחה זו עולה יפה עם הביטוי "באת שבת באת מנוחה" המדבר על המנוחה בתור דבר הבא כתוצאה מן השביתה.

מובן אם כן מדוע המנוחה בפסוקים מצוינת רק כתכלית ולא כציווי, הן לגבי האדם והן לגבי משק ביתו; על האדם מוטל הציווי לפעול בימי השבוע ולשבות ביום השבת, ושילוב זה הוא שמביא לאדם מנוחה.

⁷ דרכו של הרב קוק מראה יפה את ההקשר שבין "ששת ימים תעבוד" ובין "ויום השביעי שבת... למען ינוח", שהרי המנוחה אפשרית רק ע"י עבודת ההתקדשות שקדמה לה. במשפט האחרון הרב עונה על שאלה שעלוה לעלות: איך אדם יכול לנוח בשבת כשלא סיים את מלאכת ההתקדשות? עונה הרב שהמנוחה מתייחסת למעלת הקדושה שהושגה כבר.

יא. שבת ציבורית

עד כה עסקנו בהגבלות על האדם מצד האלוקים. כעת נעסוק בשאלת הכפיה; הגבלות על האדם מצד החברה.

שאלה זו נוגעת בבסיסה ביחס בין הפרט לכלל; כפיה רלוונטית כאשר אינטרס של הכלל גובר על אינטרס של הפרט, ועל כן יש לבחון את האינטרס שיש לכלל, לעם ישראל, בקיום השבת.

בגמרא ובפסיקת ההלכה מובא הכלל:

"מומר לעבודת כוכבים או לחלל שבת בפרהסיא דינו כעובד כוכבים" (חולין ה ע"א, יורה דעה ב, ה).

יש להבין מה עניין ה"פרהסיא"; אם חילול השבת חמור, מה הצורך בפרסום, ואם הוא אינו חמור מה מועיל הפרסום? וודאי שהתשובה היא שהפרסום מוסיף בחומרת החטא, אך עדיין צריך להסביר את ייחודיות הכלל הזה בשבת.

בזמן שהיית ישראל במדבר התרחש הסיפור הבא:

"ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקשש עצים ביום השבת. ויקריבו אתו המצאים אתו מקשש עצים אל משה ואל אהרן ואל כל העדה. ויניחו אתו במשמר כי לא פרש מה יעשה לו. ויאמר ד' אל משה מות יומת האיש רגום אתו באבנים כל העדה מחוץ למחנה. ויציאו אתו כל העדה אל מחוץ למחנה וירגמו אתו באבנים וימת כאשר צוה ד' את משה" (במדבר טו, לב).

על סיפור זה כותב הרש"ר הירש:

"בהתאם להלכה המקובלת (חולין ה ע"א) הרי מומר לחלל שבת בפרהסיא דינו כדין מומר לעבודה זרה והוא נחשב מומר לכל התורה כולה. זוהי אפוא העבירה היחידה שחומרתה תלויה בכך שהיא נעשית בפרהסיא, ורק במקרה זה היא דומה לעבודה זרה. כאן למדנו מסמיכות הפרשיות שחילול שבת חמור כעבודה זרה, ולפיכך יש חשיבות גדולה להערה שבני ישראל היו במקום הפשע והפשע נעשה בנוכחותם: "המצאים אתו מקשש עצים" (ראה פסוק לג). נזכור שהמושג של "פרהסיא" ו"פרסום" איננו מוגבל רק לנוכחות הממשית של עשרה מישראל, אלא הוא מתקיים גם במקרה שהחוטא יודע שיתפרסם הדבר... כי העדים וההתראה, המזכירים לחוטא את הדין ואת העונש משווים לנגדו בשעת המעשה את הפומביות המלאה של הכלל, ובאומרו "אף על פי כן" הרי הוא מוסר עצמו לבית דינו של הכלל הזה ובשעת החטא הרי הוא משווה את הכלל לנגד עיניו" (במדבר טו, לב).

במקום נוסף הוא כותב:

"נמצא שיותר משהפסוק מדבר בעונש מיתה של מחללי השבת, הוא מדבר בחובת הכלל להמיתם... 'חילול שבת' משמעו 'המתת השבת', הווה אומר איבוד חזונה החי והמחייה של השבת, ובעצם אין דבר זה יכול להיעשות אלא בנוכחותם של אחרים, שכן כל הפוגע בקדושת השבת במעמד אנשים אחרים הריהו ממעט או אף מקפח את הרגשת קדושתה בנפש חבריו. מכאן שפסוק זה מדבר בחילול שבת בפני עדים... כל המחלל את השבת בפני עדים – ממית לעיני האומה את המוסד שהוא יסוד כל האומה ויסוד תעודתה... לפיכך המחלל שבת בפרהסיא, הווה אומר בידיעת כלל ציבור האומה, דהיינו בפני עשרה מבני האומה, דינו כעובד ע"ז, והריהו 'מומר לכל התורה כולה'" (שמות לא, יד).

מקובל לחשוב שהצורך בעדים על מנת להוציא אדם להורג נובע מהצורך להוכיח שהמעשה אכן קרה כשהעדים משמשים כ"מצלמה" המתעדת את המעשה, אך הרש"ר מוביל להסתכלות מהותית יותר, האומרת שהעדים הם היוצרים את חומרת המעשה; עצם נוכחותם של אנשים נוספים בסביבת החוטא הופכת את החטא מחטא פרטי לחטא כללי. האדם אינו פוגע רק בעצמו אלא הוא "ממעט או אף מקפח את הרגשת קדושתה בנפש חבריו". נמצא אם כן, שישנה שבת פרטית ושבת ציבורית והכפיה, הבאה לידי ביטוי בעונש המוות, מצויה רק בזו הציבורית.

בתור השלמה יש להבין את חיבורו המיוחד של עם ישראל עם השבת, כפי שכותב הרש"ר הירש:

"שלושת הימים הראשונים של הבריאה מתייחסים אל שלושת הימים שלאחריהם. האור שנברא ביום הראשון קיבל ביום רביעי את נושאו... חלל האויר והימים נברא ביום השני, וביום החמישי נברא בו עולם החי. היבשה נראתה ביום השלישי... והיא אוכלסה בשישי ע"י נפש כל חי. ביום השביעי מתחיל עולם חדש, עולמו של חינוך האדם לאלוקיו... אולם חסר לו היום המקביל לו... 'אין לו בן זוג'. רק משנברא ישראל, המלאכה השמינית של הבריאה, זכה גם אור הרוח לנושאו, 'ישראל יהיה בן זוג'" (בראשית א, כ).

במדרש השבת מתלוננת שאין לה בן זוג, ומסביר הרש"ר הירש שעם ישראל הוא בן הזוג של השבת, בכך שהוא אמון על ההוצאה לפועל של האור הטמון בה. לפי הבנה זו משמע שהשבת היא הגדרה בסיסית בתפקידו של עם ישראל, כאשר שאר המצוות הינם הפרטים הרבים של אותה מטרת-על. הבנה זו מתבססת עוד יותר על פי מאמרי חז"ל הבאים:

"א"ר לוי: אם משמרים ישראל את השבת כראוי אפילו יום אחד בן דוד בא, למה שהיא שקולה כנגד כל המצוות.

א"ר יוחנן... וכשם שמצינו שעל כל המצות בן דוד בא, על שמירת יום אחד של שבת בן דוד בא, לפי שהשבת שקולה כנגד כל המצות, א"ר אלעזר בר אבינא: מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים ששקולה שבת כנגד כל המצות" (שמות רבה כה, יב).

נקודת מבט נוספת עולה מדברי המשך-חכמה:

"דע, דבדת האלקי יש מצות המקשרין ישראל לאביהן שבשמים ויש מצות המקשרים ישראל זה לזה, כמו ציצית ותפילין ומזוזה הם מצות המקשרים ישראל להשי"ת, וגמ"ח ותרומ"ע המה מקשרים ישראל זה לזה. וכמשל זה יש בין שבת ליו"ט, שבשבת הלא לא יצא איש ממקומו, והוצאה אסורה, ומלאכת אוכל נפש אסורה, וא"כ כל איש ואיש בפני עצמו הוא, לבדו הוא יושב ועוסק בתורה, שהמה מקושרים אל השי"ת המרכז האמיתי, אשר כל ישראל המה קוים נפרדים המגיעים למרכז אחד, הוא השי"ת, ולסבת זה המה קשורים יחדיו, כמו שאמרו במד"ר בני יעקב שעובדין לאל אחד נקראין נפש, אבל יום טוב הוא מהמצות המקשרים האומה זה לזה, לכן מלאכת אוכל נפש מותר... שאל"כ לא יהיו מקושרים ומאוגדים זה לזה כאחד..."

והנה בהתבוננך תראה, כי בפסח... והוא כמו שבת... והאומה אינה מקושרת זה לזה רק באופן רחוק, שמקושרים זה לזה ע"י שמקושרין למרכז אחד, לכן כתוב וספרתם לכם ממחרת השבת זה פסח שהוא בהוראתו כמו שבת... אמנם בכל האומות התקשרותם זה לזה הוא נמוסיי וענין לאומי הבא מצד התולדה והדירה בארץ אחת וההשתוות בדיעות, לא כן חלק יעקב כי התקשרות הלאומי הוא גדול כל כך, כי התורה נתונה להאומה..." (ויקרא כג, כא).

בהתבוננות ראשונית היה נראה שדווקא שבת היא פרטית יותר, שהרי מטרתה לקשר בין הפרט לקב"ה, ואילו החגים הינם בעלי משמעות ציבורית, שהרי מטרתם לקשר את חלקי העם זה לזה.

אך בהתבוננות שניה עולה דבר אחר; משל ליחידה מיוחדת שתפקידה להכריע את האויב. חברי היחידה מתחילים את הכשרתם תחת הנאמנות המוחלטת למטרה, ומכח אותה נאמנות הופכים ליחידה מלוכדת, אחים לנשק. ביחידה כזו, המטרה - הכרעת האויב - תהיה חשובה יותר מאשר ההווי היחידתי. לוחם שאינו משתתף בהווי היחידתי, או פועל שלא לפי תורת הלחימה המקובלת, יישאר חלק מהיחידה בזכות נאמנותו למטרה. אך לוחם שאינו נאמן למטרה - מזדהה עם האויב ואינו שואף להכריע אותו - ייזרק בו במקום, למרות שהוא כפוף לגמרי לשאר הכללים.

כך גם כאן. השבת היא המטרה הבסיסית סביבה אנו מתאגדים. רק מכח שמירת השבת עם ישראל יכול לקבל את שאר חלקי התורה. מסיבה זו מצוות השבת (וגם הפסח, לפי

דברי המשך־חכמה) ניתנה לעם ישראל לפני קבלת התורה⁸, שהרי התורה יכולה להינתן רק לעם ולא ליחידים.

בשבת יש פירוד למען האחדות; אנו מתנתקים מהקשר הישיר האישי בין אדם לאדם על מנת שכל אחד יהיה פנוי להתחבר אל האלוקים, המרכז של כולם. וכך הפניה של כולנו לאותו מרכז, אל האלוקים, היא זו שמקשרת בנינו ומגלה שהננו עם אחד (דבר זה מזכיר גם את היחס אל החומר בשבת שדנו בו לעיל, ניתוק מהחומר שמביא לחיבור וברכה לחומר).

אולי בנקודה זו יש פער בין הרצון להיות "עם חופשי בארצנו", לבין החשיבה המשפטית הנוכחית המסתכלת על "חופש הפרט"; הראשון מנסה לייצר חברה מאוחדת תחת חזון משותף ולצורך כך אף לכפות למען החופש הרצוי הכללי, ואילו השני מנתק בין פרטי החברה ומייצר יחידים שהחופש הפרטי שלהם הוא תכלית הכל. ביניהם נמצאת גישת "שבת כיום חברתי", שאמנם רוצה לחבר בין הפרט לחברה, אך אין היא מייצרת עם אלא קבוצות חברתיות מוגבלות במקום ובזמן. יצירת חברה גדולה ומאוחדת, יצירה של עם, יכולה להתבסס רק על חזון משותף.

לכן נראה שלעם־ישראל יש אינטרס עליון בקיומה של השבת יותר משאר המצוות, שהרי היא זו שממשיכה לשמור על האופי הבסיסי ביותר שלו ולכן אנחנו חייבים לשמור עליה מכל משמר, גם במחיר כפיה⁹.

סיכום

התחלנו את המאמר בשאלה כיצד מסתדרים איסורי השבת עם מהותה של השבת. לאחר שעשינו הבחנה שגם ל"יום מנוחה" יכולות להיות מספר הבנות ביחס למהות המנוחה הגענו למסקנה שהתשובה לשאלה הראשונית תלויה במטרת יום השבת. בכך חילקנו את האפשרויות להבנת השבת לשלוש אפשרויות עיקריות, השתיים הראשונות הינן גישות "חילוניות" והגישה השלישית הינה הגישה היהודית.

בשתי הגישות הראשונות מצאנו מקום מועט יחסית לכפיה ולאיסורים, ואילו בתפיסה היהודית מצאנו מקום רחב יותר הנובע משלוש סיבות: א. מטרת שביתת השבת היא להביא לידי ביטוי את הנפש שלא מקבלת מספיק מקום בימי המעשה, לכן יש להגביל את פעילות הגוף שלא תפריע להתגלותה של הנפש. ב. כדי להביא לידי מצב בו המנוחה תהיה גם נפשית ולא רק גופנית יש צורך שהאיסורים יבואו על האדם מבחוץ, ורק כך הוא פנוי

⁸ "שם שם לו חוק ומשפט ושם ניסהו" ומפרשים שקיבלו במרה את השבת בתור הקדמה לקבלת התורה.

⁹ שמירת השבת של האדם הפרטי בביתו פוגעת בעיקר באדם עצמו והרבה פחות בערך הלאומי, כך שהערך הלאומי של מעשיו יורד, וממילא גם ההצדקה והרצון לכפיה.

מעבודה גם במחשבתו. ג. מבחינה לאומית יש חשיבות רבה ושורשית ליום השבת, לכן ראוי שהכלל יכפה על היחיד התנהגות המתאימה לשבת במרחב הציבורי.